

Maximilianus Transylvanus: a színe és a visszája

Francisco Contente Domingues emlékének

„Minden bizonnyal méltóbbak ezek a hajósok arra, hogy örökre megőrizzük emléküket, mint az Argonauták, akik Jázonnal Kolkhiszba hajóztak. Maga a hajó pedig sokkal inkább megérdemli, hogy a csillagok közé emeljük, mint ama régi Argo hajó. Ez utóbbi hajó ugyanis Görögországból csak a Pontuson hajózott végig, a mienk viszont Sevillából dél felé, innen pedig az egész nyugati és déli féltekén végighaladva, hajóztak át keletre, majd tértek vissza ismét nyugatra.”¹ Ez a passzus attól a humanistától maradt ránk, akit a legtöbbet idézünk – a jeles évfordulók során különösen –, ennél rövidebben és velősebben ma sem foglalhatnák össze a Magellán–Elcano-expedíció jelentőségét: paradigmatváltást okozott.

Mivel azonban ötszáz éve a történészeket nemcsak a *memoria rerum*, hanem a *memoria rerum gestarum*, vagyis a forráshagyományozódás mikéntje is érdekli, az idézett sorok szerzőjével is sokan foglalkoztak. Különösen azért, mert híres levele egyfajta hírlevél is volt: a Magellán–Elcano-expedícióról, e „csodálatos dologról” rövid időn belül elsőként és egyedül számolt be az európai közvélemény számára. Amíg meg nem jelent nyomtatott formában is Antonio Pigafetta lovag beszámolója,² aki a hajóútnak résztvevője és nem csak egy korabeli *headline* megfogalmazója volt, a tudomány világa is jórészt innen merített információt, tehát nyom követni hatásának különböző köreit nem csak az információtörténet szempontjából fontos.

Jelen tanulmányunk öt tételben kíván Maximilianus Transylvanusszal és különösen a művével kapcsolatban megfogalmazni olyan interdiszciplináris jellegű, olykor provokációnak tűnő felvetéseket, amelyek alkalmasint újdonságot jelentenek egy amúgy igen jól feldolgozott szerző és mű, a *De Moluccis insulis*³ vonatko-

* A szerző az ELTE BTK Romanisztikai Intézet (1088 Budapest, Múzeum körút 4/C, rakoczi.istvan@btk.elte.hu), a Szent Pál Akadémia egyetemi tanára, az Universidade NOVA de Lisboa CHAM – Centro de História d’Aquém e d’Além-Mar kutatója.

1 Maximilianus Transylvanus, 1968. 357.

2 Magyarul lásd: Pigafetta, 1968; Pigafetta, 2005.

3 A legújabb szakirodalom is megerősíti, hogy Maximilianus Transylvanus műve 1523-ban három kiadást ért meg, közülük az első, az *editio princeps* minden kétséget kizáróan a Kölnben, 1523. januárban, Eucharius Hirschorn nyomdájában kiadott levél: *De Moluccis insulis itemque aliis pluribus mirandis quae novissima Castellanaurum navigatio... imperatoris Caroli V auspicio suscepta nuper invenit, Maximiliani Transylvani ad...*

zásában. Szempontjaim a filológia, a történet- és irodalomtudomány, illetve a földrajz határterületeinek a megközelítéseit ötvözi, címe egyszerre utal egy kéziratlap *retro* és *verso* oldalára, illetve a most is folyó vitáinkra. Nézetem szerint a Magellán-expedíció 500. évfordulója új, kiváló alkalmat biztosít arra, hogy az egyszólamú következtetések helyett, nézőpontot és/vagy fókuszot is váltva teljesebb és hűbb képet nyerjünk szerzőnket és forrásunkat illetően.

Egy humanista „szülőföldje”

Az első egy teljesen felesleges vita, amelynek új köreit nem azzal gondolnám megelőzni, hogy más verzióját, új cáfolatát, friss argumentumát adom annak, vajon Maximilianus Transylvanus honnan is származott. Inkább azt hangsúlyozom: tökéletesen másodlagos, hogy hol született, mivel a kozmopolita értelmiségiek sorába tartozik, az univerzális világbirodalom – a monarchia universalis⁴ – szupranacionális elitjéhez, amelynek az adminisztrációjában bizalmi – például titkári, tanácsosi, küldötti stb. – feladatokat töltött be, s játszott kiemelkedő szerepet.⁵

Kiválasztásában saját nációja és szülőföldje bizony egyáltalán nem számított, mindössze humanista és egy belső értékazonosság elvét tükröző „játék” volt köreikben „latinosítani” – és ezzel egyedivé, továbbá azonos kereszt- vagy családnevek esetében egyértelművé is tenni – személyüket a felvett nevük segítségével. Igaz, a Transylvanus név Közép-Európában kizár bármely más értelmezést, mint a mai Erdélyét. A magyar szakirodalom újabban az e nézet mellett az 1960-as években még „meggyőzően” kardoskodó Acs Tivadar értelmezését idejétműltnak tartja, vagy visszalép más kompromisszumok felé, ami elég nehezen indokolható.⁶ Ennek ellenére, és ez az erdélyi/román hozzájárulásra is valószínűleg igaz,⁷ Transylvanus „erdélyinek tartott” nacionáléja azt eredményezi, hogy e két ország történetírása az önmagában vett értékén túlmutatóan is többet foglalkozik a szerzővel és munkás-

cardinalem Saltzburgensem epistola lectu per quam jucunda. – Coloniae, in aedibus Eucharit Cervicorni, anno virginei partus MDXXIII, mense januario, In-8. A mű második kiadása ettől tartalmilag és címében sem tér el, Párizsban 1523 júliusában jelent meg. Ezzel szemben a harmadik, 1523. novemberi, római kiadása ettől címében is eltér, és teljesen más közvetítéssel jut el kiadójához. A kiadó előszava szerint a Chiericati bíboros által küldött levél a Mathäus Langnak küldött eredeti kézirat egy másolata. *Maximiliani Transylvani Caesaris a secretis Epistola de admirabili et novissima Hispanoru[m] in Orientem navigatione, qua variae et nulli prius accessae regiones inventae sunt cum ipsius etia[m] Moluccis insulis beatissimis [...] inauditi quoque incolarum mores exponuntur ac multa quae Herodotus, Plinius, Solinus atque alii tradiderunt fabulosa esse arguunt[ur], contra, nonnulla ibide[m] vera, vix tamen credibilia, explicant[ur], quibuscum historiis insularibus ambitus describit[ur] alterius hemisphaerii, qua ad nos tandem Hispani redierunt incolomes, Romae, in aedibus F. Minitii Calvi, anno MDXXIII, mense novembri.* Az első egy második kiadás követi 1524 lelegején, és csak az 1530-as években készülnek újabb kiadások másutt, ami nyilván összefügg a kiadó tíz évre elnyert kiadási privilégiumával is. Lásd: Tournoy, 2005. 84–85.

4 Vö. Escudero, 2011; valamint a klasszikus monográfia: Headley, 1983.

5 Ennek leginkább látványos példája a wormszi birodalmi gyűlésen vitt szerepe: az első meghallgatása alkalmával Luther munkáit olvasta fel. A kortárs beszámolókból idéz: Rorsch, 1933. 39.

6 Acs, 1961. 126–131. A kiterjedt hungarológiai kutatások kritikájára lásd: V. Molnár, 2008. 11.

7 Vö. Pall, 1964; Tordash, 1971.

ságával.⁸ Megfordítva: kezdve a kortárs humanista Oláh Miklóstól, „Erdélyi Miksa” művének legtöbb magyar nyelvű fordítójáig a figyelem azért fontos inkább, mert aláhúzza azt aényt, hogy Európa egésze teljes értékű, élő részeként értelmezi a magyar, illetve erdélyi humanisták, tudósok, vagy a külföldi egyetemjárók hozzájárulását az Európa egészét át- meg átszövő hálózathoz.⁹

Közép-Európa ráadásul nem is a legszélső pontja Maximilianus Transylvanus 1523-ban kiadott műve projekciójának, hiszen tudunk a *De Moluccis insulis* Dmitrij Geraszimov-féle orosz fordításáról, tehát, úgymond, az általa elterjesztett hírek egy nagyobb rádiuszával számolhatunk, mint az általában tettük.¹⁰ Erdély amúgy – különösen és például Johannes Honterus *Rudimenta Cosmographica* című verses és 13 térkép mellékletével szemléltetett munkája révén – a földrajzi újdonságok összeurópai projekciója szempontjából sem játszott elhanyagolható szerepet. Elég csak arra utalni, hogy jeles munkáját 39 ízben adják ki újra Bázeltől Prágáig és Rostocktól Kölnig, utoljára 1602-ben.¹¹

Biológiai apaság vagy szellemi atyaság?

A *paternitas* körüli viták hasonlóan másodlagos jelentőségűek: legyen szó egy, a mohácsi csatában elesett magyar apáról vagy brüsszeli felmenőkről, sőt akár arról, hogy Transylvanus magának a salzburgi érseknek lett volna a „természetes fia”,¹² vagy, ahogyan Szabó László ezt tovább gombolyítja, *Erdődy Bakócz Tamás* vonalán.¹³ Sokkal lényegibb Pietro Martyr Anghiera „szellemi atyaságáról” beszélünk, különösen a szerző nevét halhatatlanná tevő levél kapcsán.¹⁴ A királyi titkár ponto-

8 Lásd: Monok, 2014. 237. Gyönyörű irodalmi példa erre az erdélyi Kocsis István *Magellán* című háromfelvonásos drámája is, amelyet 1975-ben mutattak be.

9 Az a tény, hogy Gilbert Tournoy idézett munkája 2005-ben éppen magyar közegben jelent meg, azt a képzetet kelti, hogy a magyar kortárs szakirodalom feladta 19. századi szerzőink – Apponyi Sándor, Márki Sándor elsősorban Oláh Miklós humanista passzusaira alapozott – nézetét. Ez csak részben igaz, magam is jelzem, hogy a németalföldi Zevenbergen és Siebenbürg, az erdélyi szász város latin nevének hasonlósága jelenti a gondok gyökerét, ami nem zárja ki a Maximilianus Transylvanus közép-európai értelmezését. A friss szakirodalomban mind Emanuelle Vagnon, mind Francisco Borja de Aguinalde egyértelműen a belga származás mellett foglal állást a CHAM – Centro de Humanidades évkönyvében, a *Magellán* munkásságának szentelt kötetben (Vagnon, 2019; Aguinalde, 2019). Lásd még erről saját munkámat is: Rákóczi, 2007–2008. 332–333., de főleg az érveket, amelyek miatt a kérdés tisztázása valójában miért is lényegtelen.

10 Vö. a Fernand Braudel klasszikus művében közölt izokronon vonalakat a hírek útjáról (magyar kiadás: Braudel, 1986. 426.) és Szokolov, 2014. 60–70. A fordítóról és a fordítás genesiséhez lásd: Radnóti, 2001. 12.

11 Török, 2001. 57–72.

12 E pont közvetlenül összefügg hazájával és neveltetésével is. Ha elfogadjuk azt, amit Sigmund von Herberstein (1486–1566) önéletrajzában megemlíti, hogy Maximilianus Transylvanus és a bajor lovagi családból származó Hans Hoffmann (1492–1564) iskolatársak voltak, márpedig az utóbbiról tudott, hogy a gurki „Domschule” tanulója volt, sokkal könnyebb az Erdélyből induló életsorsot elfogadnunk. Vö. Herberstein, 1855. Lásd még: Rákóczi, 2007–2008. 332.

13 Szabó, 1982. 37–38.

14 Nemcsak szemléletmódjuk miatt, hanem a közös témából adódóan is, hiszen Anghiera hét évvel Transylvanus után, a *Décadas VII.* fejezetében tárgyalja a Föld első körülhajózását. Műveik legújabb – közös – elemzéséhez lásd: Vagnon, 2010.

san azokat az eszközöket használja, és hasonló célból, mint tette ezt egy nemzedékkel korábban itáliai atyamestere, aki az Újvilág historiográfiáját alkotja meg, amikor kikérdezi Kolumbusz útítársait a nagy amerikai vállalkozás sikerét követően. Erre a módszertani hasonlóságra maga Pietro Martyr is utal, amikor leírja, hogy Transylvanus nemcsak egy szerencsés (fül)tanú Magellán visszatért útítársainak királyi kihallgatásán, 1522. szeptember 22-én, hanem Juan Sebastián Elcano és az általa kiválasztott, I. Károly előtt megjelent két társa mellett a Victoria többi életben maradt utasainak információit külön is begyűjti és rendszerezi, illetve interpretálja – beleértve ebbe talán a Magellán emlékezetét leghűségesebben szolgáló Pigafettát is.¹⁵

Salzburg érseke és Cartagena püspöke

Mathäus Lang vonatkozásában érdemes kitérni sajátos szerepére a Magellán-expedíció híreinek „multiplikátoraként” is. Vele válik ugyanis az episztola a magánközlésből közhírré. A levél címzettje – az Umberto Eco-i értelemben vett befogadó – valójában csak pszeudo-címzett, illetve, és talán inkább, hasonló a szövegen belül a funkciója, mint a Lukács evangéliumának elején, illetve az Apostolok cselekedetei bevezetésében megszólított Theofilusnak. („Első könyvemem írtam, Theofilus.”) Ha a nevet jelképesen értelmezzük, a Theo + philosz nem más, mint a hívő = a Logosz/Isten barátja, a Vele (elsősorban az Igén keresztül) kapcsolatot építő munkatárs. Ha Lang nevével tesszük meg mindezt, arra jutunk, hogy a németben kettős értelmű *lang* egyszerre jelent hosszút (itt meghosszabbítását valaminek), illetve közvetítést: valaminek a révén, valamin keresztül történik meg a hírek továbbítása. A birodalompolitikai okokból éppen Nürnbergben időző salzburgi érsek, Lang a német kiadói köröknek továbbítja Transylvanus levelét, amivel recepciója fókuszát is meghatározza, és – mint látni fogjuk – a közép-európai tudós körök reakciói a levélben leírt információk értelmezésében így gyorsabbak lesznek, mint a más humanista szellemi központokból kiinduló következtetések, amelyek ugyanakkor hosszabb érvényűnek bizonyultak és általánosabb következtetéseket eredményeztek Magellán útja interpretálásakor.¹⁶

A párhuzam a hírek másik csatornájával megdöbbentő: Francesco Chiericati (Antonio Pigafetta, a krónikás és rodoszi lovag protektora) Rómába közvetíti Maximilianus levelének egy másolatát, amikor Teramo püspöke ugyanabban a diplomáciai

15 Mind a népszerű Laurence Bergreen, mind Francisco Contento Domingues megjegyzi, hogy a nápolyi és rodoszi, baszk és elzászi, itáliai és ibér túlélő, húszas éveiben járó legénységtől nem volt elvárható igényes emlékezés, igaz, a kormányos Francisco Albo ott van a császár előtt, Antonio Pigafettát azonban – bizonyára Elcano jogos ellenérdekeltsége miatt – nem hívták meg. Bergreen, 2004. 372.; Domingues, 1989. 121.

16 Az Elcano által küldött *aviso* már a Victoria kikötése után közvetlenül elindította az expedícióval kapcsolatos hírek kisugárzását a császári adminisztrációtól az európai udvarok – elsősorban Velence – felé. Aguinagalde meggyőző érveket sorol fel amellet, hogy Gattinara és Maximilianus Transylvanus előtt egy követ, Gaspar Contarini (1483–1542) eljuttatja a legelső híradást diplomáciai csatornákon keresztül Velencébe (a Palazzo Ducaléba 1522. november 3-án ér a levél), de családján keresztül a kereskedelmi körök, sőt a térképész Zorzi (†1538) révén a tudomány emberei is értesülnek a nagy fontosságú eseményről. A hír Velencéből tovább gyűrűzik, például Ragusa felé. Vö. Aguinagalde, 2019. 190–191.

küldetésben – Magyarország megsegítése a török ellen – járt el Nürnbergben, a diétán. Lang vonatkozásában – bár ez talán kevésbé lényeges megjegyzés – ki kell térnünk arra a körülményre is, amit jórészt figyelmen kívül hagy a Magellán-szakirodalom. Mathäus Lang, az egyházi ember ugyanis nemcsak Salzburg érseke, hanem Cartagena püspöke is, s mint ilyen, maga is több szálon kötődik Spanyolországhoz és ezen belül Murcia városához.¹⁷ Ez nemcsak abban nyilvánul meg, hogy az egyházkerület igazgatása miatt rendszeresen fogad spanyol küldöttségeket, hanem egy intendánst is kijelöl – mégpedig éppen Maximilianus Transylvanust – cartagenai javadalmi és ügyei intézőjének. Azokat a dokumentumokat, amelyek csak a murciai helyörténészek számára voltak eddig fontos források,¹⁸ be lehet, sőt kell emelni a „Magellán-információtörténet” nagyobb körébe is, mivel ebből kiderül, hogy a *De Moluccis insulis* szerzője, Maximilianus Transylvanus nemcsak V. Károly titkára volt, hanem vele egyszerre, sőt párhuzamosan Mathäus Lang familiárisa is, ami ketős kötődésének természetét illetően nem lényegtelen a levél születése kontextusa szempontjából. Máskülönbén hogyan is érthetnénk meg, miért szólítja levele címzettjét úgy, mint „egyetlen urát”?

Egy kitömött madár röpte

A negyedik szempont filológiai természetű, de átvezet bennünket a recepció más jellegű, természettudományos világába. Egy levélnek vannak mellékletei, csatolmányai, s esetünkben ez a „post scriptum” hagyományosan szintén elkerüli az értelmezői figyelmét. Ez a tágabb szövegmező ugyanis nem hagyományosan vett, azonos lényegű információ, hanem a materiális javak közé sorolt „tárgyasult” csatolmányai a küldeménynek, s mint ilyenek, a levél „valódiságának” a bizonyítékai.¹⁹ Maximilianus Transylvanus ugyanis elküldi protektorának a híres expedíció túlélőitől szerzett paradicsommadarat,²⁰ illetve a sagu-kenyér egy darabját, sőt azokból a fűszerekből is küld mintát, amelyekkel a Victoria gazdasági értelemben is révbe juttatja a hosszúra nyúlt, hosszabb távon azonban profitábilis vállalkozást.²¹

Ezek az anyagi természetű csatolmányok azonban nemcsak a leíró jellegű ornitológiát – és közvetve majd az európai művészettörténetet – érintik például, hanem ugyanúgy a különlegességek gyűjtésének gesztusát. A *wunderkammerek* egy korai példájával találkozunk itt is: a felvilágosodás koráig az állatvilágtól a „kitömött barbárokig”²² láthatóvá teszi – és ott is, ahol a perspektívák szűkebbek, hiszen a dunai Habsburg birodalmi sasnak nincsen sirályszárnya – az Európán kívüli világ

17 Olivares, 2003. 47–65.

18 Pascual Martínez, 1995–1996. 249–264.

19 Ugyanígy, helytállóan idézi a mondást Aguinalde: *cosa stampata voleva dir cosa vera* (maga a mű kiadása a hír bizonyos voltát növeli). Aguinalde, 2019. 197. Benites szerint ez a lépés „leülepedést” jelent. Benites, 2013. 203.

20 Vö. García, 1996. 131–152.; Ferber Bogdan–Mužinić, 2009. 297–304.

21 Lásd: Fagel, 2002; Häberlein, 2015.

22 A témához lásd: Sánchez Gómez, 2019. 274.

másságát, különlegességét és egzotikumát, amit térképeken, leírásokon és tárgyakon keresztül fedez fel.²³

Térképek és glóbuszok

Utolsó tézisem gyanánt legyen szabad visszanyúlnom a Nemzetközi Nautika- és Hidrográfia-történeti Társaság – 2006-ban, Borjában tartott – XIII. konferenciáján előadott tudománytörténeti fejtegetéseimhez. Akiről szó lesz, az a német Johannes Schöner, aki 1515 óta készített híres földgömböket, és a Gerardus Mercator előtti földrajztudós-térképmetsző nemzedék egyik kiemelkedő képviselőjeként Nürnbergben, Melanchthon Gimnasiunában oktatott.²⁴ 1526–1527-ben Anvers-ben kiadott traktátusa volt az alapja Franciscus Monachus ma elveszettnek tartott glóbuszának is, no meg a sajátjának, amely az elsők között ábrázolt egy átjárót az Atlanti- és a Csendes-óceán között. Ezt a munkát Schöner újra kiadta 1533-ban – azokban az időkben, amikor a kiadók még nem annyira a *copyright*, mint a szükség alapján „reciklálták” a meglevő alapjaikat és tették hozzá saját korrekcióikat, miközben hasonlóan cserélgették a dúcokat, mint a tipográfusok egymás közt az egyszerű már általuk kiszedett és eladott/cserélt műveket.

Ugyan semmilyen okunk nincsen elfogadni Monachus azon állítást, miszerint Transylvanus maga is készített volna földgömböt a Magellán-expedíció illusztrálására, az viszont kétségtelen tény, hogy szövege hamar egybekapcsolódik a történelmi utazás földrajzi projekciójával.²⁵ A humanista gondos, irodalmi ízű és nem tudományos igényű szövege²⁶ önmagában elégtelen lett volna a magelláni út forradalmi sikereinek térbeli rögzítéséhez, és maga Johannes Schöner is azt állítja Reimar von Steitberg bambergi püspöknek írt egyik levelében, hogy földgömbje készítésekor Transylvanus mellett „egy illusztris személynek küldött és egy ügyes spanyol által szerkesztett térkép is a rendelkezésére állt”.²⁷

A tíz éve megtalált és a Csendes-óceán első térképi ábrázolásának tartott *Tabula Moderna Alterius Haemisferii* alkalmasint éppen ez a kieső láncszem, mivel a térkép hátoldala nem más, mint Maximilianus Transylvanus levelének a csendes-óceáni útszakaszra vonatkozó részlete.²⁸ Bár kétségtelen, hogy a térképészet története továbbra is a Nuño García Toreno 1522 és 1523 között készített planiszfériumát tartja a Magellán-szoros első térképi ábrázolásának, bátran rögzíthetjük azt a tényt, hogy Pigafetta művének kiadásáig – majd az Európán kívüli utazásokról szóló gyűjteményekben történt népszerűségéig (1536) – továbbra is a Maximilianus Transylvanus-féle szöveg hírértéke volt a meghatározó forrás azon tudományos kö-

23 Lásd: Perez de Tudela – Jordan Gschwend, 2007.

24 Porro Gutierrez, 1999. 377–394.

25 Schöner, 1888. 95–99.

26 Lásd: Benites, 2013; Vagnon, 2010.

27 Rákóczi, 2007–2008. 335.

28 Bouloux, 2010; Vagnon, 2010.

rökben is, ahol információi azonnal lecsapódtak.²⁹ Ennek a földgömbnek ismerjük azonban a képi és a művészettörténet számára nagyon is fontos ábrázolását, Hans Holbein *A követek* című festményét, amelyen a diplomáciai reprezentáció fontos eszközeként láthatjuk viszont Schöner – ma elveszett – glóbuszát.³⁰

Rendszer versus hálózat – felvetések következtetések helyett

A történelemtudomány egy fontos új – külső és termékenyítőleg ható – eszközt és impulzust kapott a hálózatkutatáson keresztül. Ez lehetővé teszi azt – például a kereskedelmi levelezések vizsgálatán keresztül –, hogy más módon közelítsük meg ugyanazokat a forrásokat és tényeket, amelyeket eddig is ismertünk, de most más összefüggések alapján rakjuk össze a kirakós játék darabjait, és másképpen ítéljük meg a jelentőségüket.³¹ Így van ez most esetünkben is. Maximilianus Transylvanus *De Moluccis insulis* című munkájából ezért egyetlen olyan mondatot szeretnék kiemelni, melynek értelmezése most újfajta megvilágítást kaphat. Maximilianus Transylvanus mintegy felmentve Magellánt a „hazaárulás” vádjá alól egy analógia által, párhuzamba állítja a hajós és apósa testvérének, Cristóbal Harónak az életpályáját, akik Spanyolországban kamatoztatják (utóbbi a szó legszorosabb értelmében) azt a tudásukat, amire még Portugáliában tettek szert.³²

„Spanyolországba érkezett négy esztendővel ezelőtt Ferdinandus Magellanus, ez a híres portugál férfi – aki sok éven át mint portugál hajók parancsnoka a Kelet minden tájékát bejárta –, mivel meggyűlölte a királyát, akiről azt panaszolta, hogy a legnagyobb mértékben háládatlan iránta. Ugyanígy Christophorus Haro, apósom testvére – akit az általában Lisbonának nevezett Ulissipóból sok esztendőn át nagy hasznot hozó kereskedést folytatott a Kelettel, végül még a sinaiak népével is – Spanyolországba költözött, mivel a portugál király részéről nagy jogtalanság érte.”³³

Magellán a kezdetek kezdetétől számíthatott a Maximilianus Transylvanus új rokona, Cristóbal de Haro vezette burgosi „befektetői csoport” támogatására. Valószínű feltételezés – állítja Rui Manuel Loureiro³⁴ –, hogy Magellán kereskedelmi kapcsolatban állt Cristóbal de Haróval, a jómódú spanyol kereskedővel már abban az időben is, amikor Lisszabonban élt, ahol jelentős szerepet vállalt a tengeren túli

29 Az a tény, hogy Pigafetta beszámolója nyomtatásban hosszú ideig nem jelent meg, nem jelentette azt, hogy ne számolhatnánk kézíratos terjesztésével, mivel tudjuk, hogy a szerző V. Károly császárnak, rendje nagymesterének is ajándékozott egy példányt. Az utazásokról szóló gyűjtemények magyarországi fogadtatásáról lásd: Kovács, 1975; Rákóczi, 1990.

30 Rui Loureiro Chet Van Duzel könyvére (Van Duzel, 2010) alapozva felveti, hogy éppen Haro közvetítésével kerülhetett ez a földgömb kezébe, ami I. Károly meggyőzésének eszközévé vált. Lásd: Loureiro, 2019. 52.

31 Kiváló példája e folyamatnak: Antunes-Polonia, 2016.

32 Bénat-Tachot, 2011. 135–160.

33 Maximilianus Transylvanus, 1968. 338.

34 Loureiro, 2019. 54.

üzletekben, többek között néhány kelet-ázsiai áru esetében.³⁵ Mivel Magellán utazása az általuk pénzelt Juan Díaz de Solís-féle, a La Plata folyó torkolatáig eljutó expedíció (1515–1516) természetes folytatása volt, eredetileg kizárólag saját maguk kívánták, immár Spanyolországból, felszerelni és útnak indítani a portugál hajóst.³⁶ Még 1517-ben, harmincöt éves korában az I. Mánuel királlyal kialakult érdekellentét miatt Cristóbal de Haro Spanyolországba költözött, ahol később fontos szerepet vállalt a spanyol tengeri expedíciók finanszírozásában és irányításában.³⁷

Nincs min csodálkozni tehát, hogy röviddel később éppen ő lesz a Magellán-projekt egyik mozgatórugója. Azonban korántsem egyedül, hiszen tudjuk, hogy a Fuggerekkel ugyancsak jó kapcsolatot ápol, ³⁸ éppen úgy, mint ahogyan a Welserek is a német tudós, földrajz iránt érdeklődő humanista körökkel, ³⁹ még rokon kapcsolatok révén is. A Victoria visszaérkezése után gyűjtött információk is eljutottak az érdekelt és jól tájékozott kereskedelmi körökhöz, s mint tudjuk, az egyedüliként Sevillebe visszatért hajó fűszerrakományát Enrique Ehinger, a Welserek kereskedelmi megbízottja vásárolta fel, két részletben likvidálva annak ellentétét 1523 májusára.⁴⁰

Maximilianus Transylvanus Diego de Haro lányával kötött első házassága révén is közvetlenül kapcsolódik a fenti körökhöz, mivel az apósa ugyanannak az úgynevezett „burgosi” csoportnak a kereskedelmi megbízottjaként működött Anvers-ben. Számtalan esetben látjuk, hogy a 16. századi tőkekihelyező láncolatok családi szálon futnak és hálóznak be több politikai nemzetet, olykor több kontinenst is – amibe beletartoztak a politikába is kihelyezett ágensek, bizalmasok, informátorok. Ebből a szempontból pedig a *De Moluccis insulis* szerzőjét, úgy vélem, bátran tekinthetjük egyszerre három hálózat kapcsolódási pontjának is, aki Károly spanyol király és német-római császár adminisztrációjában, a salzburgi érsek familiárisaként, illetve a német kereskedelmi körök humanista információs hálózatában egyfajta forogatókorong szerepét játszotta.

Végezetül úgy vélem, hogy Magellán útjában – így vagy úgy, és éppen a fentiek miatt – egész Európa közös vállalkozását és ma jogos ünneplését kell látnunk, ami miatt Maximilianus Transylvanusra újból ráirányítani a figyelmet a mostani, 500. évfordulás emlékezések során korántsem érdektelen.

35 Magellánnak valóban voltak ilyen kereskedelmi ügyletei, de maga a Haro család a brazilfa (vagy börsönyfa), Brazília első kivitelikicke, a keresett festőanyag kereskedésével jutott tetemes vagyponhoz. Lásd: Gil, 2009. 329.

36 Uo. 252–253.

37 Ez nem más, mint a Cristóbal Haro által oly annyira áhított Casa de la Contratación de la Especiería volt. Uo. 254.

38 Lásd: Pohle, 2017; Häberlein, 2015.

39 Konrad Peutinger augsburgi humanista felesége például Margarete Welsler volt. Schöner és Cristóbal Haro kapcsolatát Rolando Lagardia Trías meggyőzően bizonyítja alapvető munkájában: Lagardia Trías, 1973. Lásd: Gil, 2009. 327.

40 Uo. 307.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadott források és szakirodalom

Ács

1961 Ács Tivadar: Maximilianus Transylvanus, a Magallanes-expedíció krónikása. In: *Filológiai Közlöny*, 7. (1961) 1–2. sz. 126–131.

Aguinagalde

2019 Aguinagalde Olaizola, Francisco Borja de: Habent sua fata libelli. Elcano y la construcción del relato de la primera circunnavegación, una historia apasionante de errores e imprecisiones. In: *Anais de História de Além-Mar*, 20. (2019) 173–214.

Antunes–Polónia

2016 *Beyond Empires – Global, Self-Organizing, Cross-Imperial Networks, 1500–1800*. Eds.: Antunes, Cátina – Polónia, Amélia. Leiden–Boston, 2016.

Bénat-Tachot

2011 Bénat-Tachot, Louise: Cristóbal de Haro, un marchand judéo-convers entre trois mondes au XVIe siècle ou le défi d'une 'globalisation' avant l'heure. In: *Les Sépharades. Histoire et culture du Moyen Âge à nos jours*. Éd.: Benbassa, Esther. Paris, 2011. 135–160.

Benites

2013 Benites, Maria Jesús: „La mucha destemplanza de la tierra.” Una aproximación al relato de Maximiliano de Transilvano sobre el descubrimiento del Estrecho de Magallanes. In: *Orbis Tertius*, 17. (2013) 19. sz. 200–207.

Bergreen

2004 Bergreen, Laurence: *Over the Edge of the World. Magellan's Terrifying Circumnavigation of the Globe*. London, 2004.

Bouloux

2010 Bouloux, Nathalie: Humanisme et découvertes géographiques. Avant-propos. In: *Médiévales*, 58. (2010) 5–10. DOI: <https://doi.org/10.4000/medievales.5847>.

Braudel

1979 Braudel, Fernand: *Civilisation matérielle, économie et capitalisme, XVe –XVIIIe siècle*. Tome I. *Les Structures du quotidien: le possible et l'impossible*. Paris, 1979.

1986 Braudel, Fernand: *Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus XV–XVIII. század. A mindennapi élet struktúrái: a lehetséges és a lehetetlen*. Bp., 1986.

Domingues

1989 *Grandes viagens marítimas*. Comentários e transcrições em português actual de Luís de Albuquerque e Francisco Contento Domingues. Lisboa, 1989.

Escudero

2011 Escudero, José António: *Los hombres de la Monarquía Universal*. Madrid, 2011.

Fagel

2002 Fagel, Raymond: Los mercaderes españoles en Flandes y la corte. Poder económico y poder político en dos redes de intermediarios. In: *Espacios de poder. Cortes, ciudades y villas (s. XVI–XVIII)*. *Congreso Internacional Espacios de poder*. Ed.: Bravo Lozano, Jesús. Madrid, 2002. vol. 1. 159–185.

Ferber Bogdan–Mužinić

2009 Ferber Bogdan, Jasenka – Mužinić, Jazmina: Bird of Paradise Motive by Julije Klović in the Farnese Hours. In: *Ikona*, 2. (2009) 297–304.

García Arranz

1996 García Arranz, José Julio: *Paradisea avis: la imagen de la naturaleza exótica al servicio de la enseñanza didáctico-religiosa en la Edad Moderna*. In: *Norba: Revista de arte*, 16. (1996) 131–152.

Gil

2009 Gil, Juan: *El exilio portugués en Sevilla. De los Braganza a Magallanes*. Sevilla, 2009.

Häberlein

2015 Häberlein, Mark: Maximilian Transylvanus. Fürstendienst, Finanzkapital und humanistische Gelehrsamkeit im Zeitalter Karls V. In: *Geschichte(n) des Wissens. Festschrift für Wolfgang E. J. Weber zum 65. Geburtstag*. Hrsg. v. Häberlein, Mark – Paulus, Stefan – Weber, Gregor. Augsburg, 2015. 381–395.

Headley

1983 Headley, John M.: *The Emperor and His Chancellor: A Study of the Imperial Chancellery under Gattinara*. New York, 1983.

Herberstein

1855 *Sigmund v. Herbersteins Selbstbiographie 1486 bis 1553*. Hrsg. v. Karajan, Theodor Gregor von. Wien, 1855. (Fontes rerum Austriacarum. Erste Abteilung, Scriptorum, 1. Bd.)

Kovács

1975 Kovács Sándor Iván: Szenczi Molnár Albert utazási emlékei. In: Kovács Sándor Iván: *Pannóniából Európába*. Bp., 1975. 80–110.

Laguarda Trías

1973 Laguarda Trías, Rolando A.: *El predescubrimiento del río de la Plata por la expedición portuguesa de 1511–1512*. Lisboa, 1973.

Loureiro

2019 Loureiro, Rui Manuel: As fontes do projecto de navegação de Fernão de Magalhães. In: *Abriu*, 8. (2019) 35–67. DOI: 10.1344/abriu2019.8.3.

Maximilianus Transylvanus

1968 Maximilianus Transylvanus: Nagyon kellemes olvasmányul szolgáló levele a Főtiszteendő Salzburgi érsek úrhoz a Molukki-szigetokről és más csodálatos dologról, amiket a spanyoloknak V. Károly császár őfelsége kezdeményezéséből végrehajtott legutóbbi tengeri utazása fedezett fel a minap. In: *Az Újvilág hajószai. Kolumbus, Vespucci, Magellán*. Szerk., bev. és jegyz. Tassy Ferenc. Bp., 1968. 335–357. (Világjárók. Klasszikus útleírások, 10.)

Monok

2014 Monok, István: Hungary and Transylvania and the European Publishing Centers in the Sixteenth Century: The Cases of Paris, Basel and Venice. In: *A Divided Hungary in Europe: Exchanges, Networks, and Representations, 1541–1699*. Vol. 1. *Study Tours and Intellectual-Religious Relationships*. Ed.: Almási, Gábor. Cambridge, 2014. 229–252.

Olivares Terol

2003 Olivares Terol, José Maria: Los obispos de la Diócesis Cartaginense durante el siglo XVI. y sus relaciones con el Cabildo Catedralicio. In: *Murgetana*, 109. (2003) 47–65.

Pall

1964 Pall, Francisc: Maximilian Transylvanus, autor al relatării despre expediția lui Magellan. In: *Anuarul institutului de Istorie din Cluj*, 7. (1964) 35–95.

Pascual Martínez

1995–1996 Pascual Martínez, Lope: Notas para el estudio de la Cancillería de Mateo Lang von Willenburg, obispo de Cartagena (1513–1540). In: *Miscelánea Medieval Murciana*, 19–20. (1995–1996) 245–264. DOI: <https://doi.org/10.6018/j7691>.

Perez de Tudela – Jordan Gschwend

2007 Perez de Tudela, Almudena – Jordan Gschwend, Annemarie: Renaissance Menageries, Exotic Animals and Pets at the Habsburg Courts in Iberia and Central Europe. In: *Early Modern Zoology: The Construction of Animals in Science, Literature and the Visual Arts*. Eds.: Enenkel, Karl A. E. – Smith, Mark S. Leiden, 2007. 427–455.

Pigafetta

1968 Pigafetta, Antonio: Jelentés az első világ körüli utazásról. Híradás az Új Világról és a felfedezett országok rajza a vicenzai születésű Antonio Pigafetta rhodoszi lovag tollából. In: *Az Újvilág hajósai. Kolumbus, Vespucci, Magellán*. Szerk., bev. és jegyz. Tassy Ferenc. Bp., 1968. 235–332. (Világjárók. Klasszikus útleírások, 10.)

2005 Pigafetta, Antonio: *Magalhaes: A Föld első körülhajózása. Fernao de Magalhaes élet-rajzával, arcképével és térképpel*. Bp., 2005. (A hat világrész. Utazások és felfedezések.)

Pohle

2017 Pohle, Jürgen: *Os mercadores banqueiros alemães e a Expansão Portuguesa no reinado de D. Manuel I*. Lisboa, 2017.

Porro Gutierrez

1999 Porro Gutierrez, Jesús Maria: La labor cartográfica de la escuela de Numberg. In: *IX. Reunión Internacional de História da Náutica e de Hidrografia, Aveiro, 1998, Actas, Ars nautica, Fernando de Oliveira e o seu tempo. Humanismo e Arte de navegar no Renascimento Europeu (1450–1650)*. Cascais, 1999. 377–394.

Radnóti

2001 Radnóti Klára: A Nyugat és Oroszország a 15–16. században a híradások tükrében. In: *Világtörténet*, 23. (2001) 3–4. sz. 3–22.

Rákóczi

1990 Rákóczi, István: O eco das sete partidas na Hungria tripartida. In: *La Découverte, le Portugal et l'Europe. Actes du Colloque. Paris, les 26, 27 et 28 mai 1988*. Publ. sous la dir. de Jean Aubin. Paris, 1990. 319–330.

2007–2008 Rákóczi, István: „De Maluccis Insulis” de Maximilianus Transilvanus, una fuente olvidada, una fuente por explorar. In: *Cuadernos de Estudios Borjanos*, 51–52. (2007–2008) 329–338.

Rorsch

1993 Rorsch, Alphonse: Le conseiller de Charles-Quint Maximilien Transylvanus. In: *L'Humanisme belge à l'époque de la Renaissance. Études et portraits. Deuxième Série*. Louvain, 1933. 33–54. (Humanistica Lovaniensia, 3.)

Sánchez Gómez

2019 Sánchez Gómez, Luis Ángel: „Con su piel natural”. La exhibición museológica de cuerpos y restos humanos preservados. In: *Asclepio. Revista de Historia de la Medicina y de la Ciencia*, 71. (2019) 2. sz. 271–290.

Schöner

1888 Schöner, Johann: *Reproduction of his Globe of 1523, long lost, his dedicatory letter to Reymer von Strejperck and the „De Moluccis” of Maximilianus Transylvanus*. Ed., introduction and bibliography by C. H. Coote, London, 1888.

Szabó

1982 Szabó László: A „la húngara” rejtélye. In: Szabó László: *Magyar múlt Dél-Amerikában (1519–1900)*. Bp., 1982. 25–40.

Szokolov

2014 Соколов, Евгений Геннадьевич: «De Moluccis insulis» Максимилиана Трансильвана в русском переводе XVI в. Задачи и перспективы лингвистического исследования. In: *Вестник Санкт-Петербургского университета. Язык и литература*, 11. (2014) 3. sz. 60–70.

Tordash

1971 Tordash, Martin: Magellan Historiography. In: *Hispanic American Historical Review*, 51. (1971) 313–335. DOI: <https://doi.org/10.1215/00182168-51.2.313>.

Tournoy

2005 Tournoy, Gilbert: Il primo viaggio intorno al mondo di Magellano nella relazione di Massimiliano Transilvano. In: *Camoenae Hungaricae*, 2. (2005) 79–92.

Török

2001 Török Zsolt: Honterus: Rudimenta Cosmographica (1542) – kozmográfia és/vagy geográfia? In: *Honterus-émlékkönyv. Emlékezés és kiállítás Johannes Honterus halálának 450. évfordulója alkalmából az Országos Széchényi Könyvtárban*, 1999. Szerk.: W. Salgó Ágnes – Stemler Ágnes. Bp., 2001. 57–72.

V. Molnár

2008 V. Molnár László: *Ács Tivadar (1901–1974) művelődéstörténeti publicisztikáiból*. Piliscsaba, 2008.

Vagnon

2010 Vagnon, Emmanuelle: De la Grèce antique au voyage de Magellan. Les modèles humanistes d’Antonio Pigafetta et de Maximilianus Transylvanus. In: *Médiévales*, 58. (2010) 99–111. DOI: <https://doi.org/10.4000/medievales.5913>.

2019 Vagnon, Emmanuelle: Maximilianus Transylvanus et Pietro Martire d’Anghiera. Deux humanistes à la cour de Charles Quint. In: *Anais de História de Além-Mar*, 20. (2019) 215–246.

Van Duzer

2010 Van Duzer, Chet: *Johann Schöner’ Globe of 1515. Transcription and Study*. Philadelphia, 2010.

ISTVÁN RÁKÓCZI

MAXIMILIANUS TRANSYLVANUS: THE RIGHT AND WRONG SIDE

The author formulates, in five units, such interdisciplinary, sometimes apparently provocative, hypotheses about Maximilianus Transylvanus and his work which may eventually shed new light on a well-known author and his opus, the *De Moluccis insulis*. The paper examines the origins of the Humanist writer, the reception of his works, and his relationship network. Maximilianus Transylvanus can safely be regarded as the connecting point of three networks; by way of family ties he was also linked to Magellan’s business circle. In his writings he defended Magellan against the accusation of high treason. As he wrote, Magellan “moved to Spain, for he had suffered great injustice at the hands of the Portuguese King”.